

ՀԱՊՈՐՏԱՆԵՐ

ԼԵՎՈՆ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՀՀ մշակույթի նախարարության
«Պատմամշակութային ժառանգության
գիտահետազոտական կենտրոն»

ԿԵՆԴԱՆԱԿԵՐՊ ՊԱՏԿԵՐՈՎ ՔԱՌԱՆԻՍՏ ԿՈԹՈՂ ՈՒՋԱՆԻՑ

Մախարան. ՀՀ Արագածոտնի մարզի Ուջան գյուղի տարածքը
հարուստ է պատմաճարտարապետական հուշարձաններով,
որոնց շարքում իրենց տեղն ունեն առանձին կանգուն կոթողները¹:

Սկսած Ի. դարի 40-ական թթ.՝ ուսումնասիրողները հիշատակում են
վաղմիջնադարյան կոթողի այուն², որը սկզբում տեղափոխվել է Էջմիած-
նի թանգարան, իսկ հետո՝ Հայաստանի պատմության թանգարան³: ՀՀ
հուշարձանների ցանկում առկա են արձանագրված երկու կոթողներ (հա-
մապատասխանաբար 2.109/3.2.3.1 և 2.109/12.1 ցուցիչներով):

¹ Շնորհակալություն ենք հայտնում ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակու-
թային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառա-
յություն» ՊՈԱԿ-ի Արագածոտնի մարզային ծառայության պետի տեղակալ՝ Տ. Մա-
նուկյանին՝ Ուջանում մեզ ուղեկցելու, նույն նախարարության «Պատմամշակութային
ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի արխիվային բաժնի պետ Հ.
Կարապետյանին՝ արխիվային փաստաթղթեր տրամադրելու և լուսանկարչուհի Լ. Խա-
չատրյանին լուսանկարելու ու չափազրելու համար:

² Գ. Հովսեփյան, Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության, Խ. Բ.,
Երևան 1987, էջ 155. Լ. Ազարյան, Վաղ միջնադարյան հայկական քանդակը, Երևան,
1975, նկ. 51-54. Գ. Գրիգորյան, Հայաստանի վաղմիջնադարյան քանդակի կոթողներ,
Երևան, 2012, պատկ. 57. Զ. Հակոբյան, Հայկական վաղմիջնադարյան քանդակը (4-7-
րդ դդ.), Երևան, 2016, էջ 73-74:

³ Գ. Գրիգորյան, Վաղ միջնադարյան քանդակի կոթողների վիճակը, Երիտասարդ ար-
վեստարանների երրորդ նստաշրջան, Երևան, 2009, էջ 51:

Ուշան գյուղից մոտ 1 կմ հյուսիս գտնվում է «Ատամի արտեր» տեղավայրը, որտեղ փոքր ձորակի եզրին՝ երկու բլուրների միջև ընկած սարահարթում, առկա է փոքրիկ ամրոց, որը թվագրվում է զարգացած միջնադարով (Թ.-ԺԳ. դդ.)⁴: Այն ցուցակում (ցուցիչ՝ 2.109/8) հաշվառված է որպես դղյակ, որի կենտրոնական շինություն հարավային ճակատի մոտ կանգնած է մեր խնդրո առարկա քառանիստ կոթողը և նրա պատվանդանը (նկ. 1)⁵:

Նկարագրությունը. Կոթողը կերտված է ամբողջական տուֆ քարից, որի բարձրությունը 141 սմ է, լայնությունը՝ 54 սմ, հաստությունը՝ 48 սմ: Դիմերեսին պատկերված է եղջերավոր կենդանու, հավանաբար խոյի երկրաչափական պատկեր, որի ներքնամասից սկսվում է նիզակաձև պատկեր՝ սլաքը դեպի ներքև: Այս ամենը պատկերված է մեկ ուղղութեամբ, որի մեջ ակոսագծերով ամբողջ իմաստապատկերն է: Եղջուրները և դունչը կլոր են, որոնց մեջ առկա են երեք եռանկյունիներ՝ կազմելով դեմքի առաջնային մասը: Ներքին եռանկյունին վերնամասում չի հատվում, այլ կոորանալով՝ վերարտադրում է աչքերը:

Դարձերեսը հարդարված է ավելի վատ և բավականին մաշված է⁶: Վերնամասում՝ կենտրոնական դիրքում, նշմարվում է առանձնացված շրջանակի մեջ ներառնված, դեպի ծայրերը շեշտակի լայնացող խաչապատկեր:

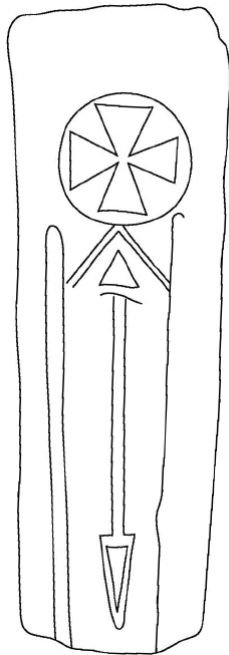
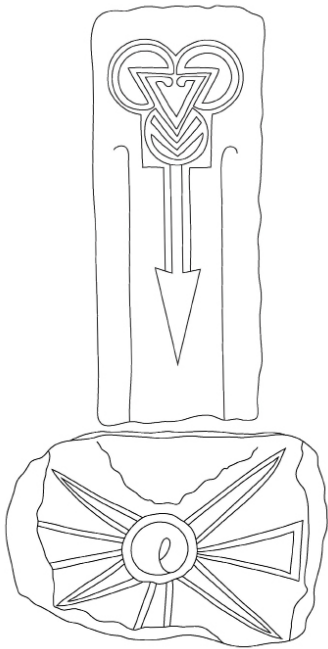
Աջ կողմում պատկեր չի երևում, իսկ ձախում՝ վերնամասում, կենտրոնական դիրքով նույն խաչապատկերից է, որից թեքություն երկու տարբեր ուղղություններով ճառագայթներ են արված: Անմիջապես տակից մինչև վերջ ձգվում է սլաքը՝ դեպի ներքև ուղղված նիզակի պատկերը:

Կոթողի աջ կողմում է գտնվում խորանարդաձև պատվանդանը՝ ձախ կողմ կորացող է, տեղ-տեղ թերի մշակված, որի բարձրությունը 60 սմ է, լայնությունը՝ 78 սմ, հաստությունը՝ 72 սմ: Սրա վերնամասում փոս է արված՝ 25 սմ տրամագծով և 29 սմ խորությամբ: Պատվանդանի դիմերեսին հազիվ նշմարելի է ճառագայթաձև խաչապատկեր: Այն կենտրոնում ունի պարույր:

⁴ Հուշարձանը հաշվառվել է ՀՍՍՀ մինիստրների խորհրդին առընթեր պատմության և կուլտուրայի հուշարձանների պահպանության և օգտագործման գլխավոր վարչության՝ հուշարձանների համահավաքի անձնագրող արշավախմբի կողմից 1983 թ., կազմող՝ Գ. Մարգարյան:

⁵ Դղյակին վերաբերող նույն արխիվային փաստաթղթերում մենք հայտնաբերեցինք կոթողին և պատվանդանին վերաբերող լուսանկարներ, որոնցում կոթողը պատկած է (նկ. 2):

⁶ Կոթողի պատկերները իրենց մանրամասնությամբ հաջողվեց տեսնել լուսանկարչական արտացոլիչ (ռեֆլեկտոր) սարքի միջոցով:

Նկ. 1. Ուջանի կոթողը, դիմերեսը և դարձերեսը
(գծագիրը՝ Լ. Խաչատրյանի, լուսանկարը՝ Լ. Մկրտչյանի, 2016 թ.)

Նկ. 2. Ուջանի կոթողի և նրա պատվանդանի արխիվային լուսանկարները
(լուսանկարը՝ Գ. Սարգսյանի, 1983 թ.)

Պատկերագրական առանձնահատկությունները. Ուջանի կոթողն իր պատկերագրության առանձնահատկություններով մտնում է վաղմիջնադարյան քառակող կոթողների՝ «Շիրակի խմբի» մեջ, որոնք անկյուններում ունեն որմնասյուներ և ավելի ոճավորված պատկերներ: Այս խմբում առկա են կենդանիների և կենդանագլուխ ֆիգուրների պատկերներ⁷, սակայն մեր կոթողի դիմերեսին առկա պատկերը անզուգական է:

Արագածի հարավահայաց հատվածում կան այլ կոթողներ ևս, որոնք ունեն սլաքի պատկերներ: Քանդակագործության մեջ այսպիսի զարդերը Ա. Մնացականյանը համարում է «հայկական քանդակագործության հնագույն նմուշներից մեկը», որոնք պտղաբերության խորհրդանիշն են հանդիսանում⁸: Խորենացին վկայում է, որ Արշակ Ա.-ն Փոքր Ասիա կատարած հաղթական արշավանքի կապակցությամբ կանգնեցնում է քարե կոթող, որի վրա քանդակված է եղել նիզակ⁹: Այն, ըստ Ս. Բարխուդարյանի, հաղթության խորհրդանիշն է, որի ակունքները գնում են դեպի Վանի թագավորության Մուսասիրի տաճարի նիզակների պատկերագրությունը¹⁰: Եռանկյունաձև զարդերի առկայությունը քառանիստ կոթողների վրա ուրարտական պատկերագրության հետ է կապում նաև Գ. Գրիգորյանը¹¹: Իսկ Լ. Ազարյանը սլաքը և եռանկյունաձև սեպի պատկերը համարում է աստվածային խորհրդանիշ և կապում Տիրի հետ¹²:

Ուջանի քառակող կոթողը հայկական վաղմիջնադարյան արվեստի կարևոր օրինակներից է: Այն առաջին հայացքից հիշեցնում է վիշապ քարակոթողներին բնորոշ ցլի կամ խոյի առաջնային պատկերները, ինչը պատահական չէ¹³. չէ¹⁴ որ Արագածը վիշապ քարակոթողների տարածման էպիկենտրոններից է¹⁴:

⁷ Զ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 66-71:

⁸ Ա. Մնացականյան, Հայկական զարդարվեստ, Երևան, 1955, էջ 74-75:

⁹ Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, II. Թ., Երևան, 1961, էջ 160:

¹⁰ Ս. Բարխուդարյան, Հայաստանի կոթողային հուշարձանները, ՏՀԳ, 1960, թ. 7-8, էջ 59:

¹¹ Գ. Գրիգորյան, նշվ. աշխ., էջ 65:

¹² Լ. Ազարյան, նշվ. աշխ., էջ 66:

¹³ Ի դեպ, Ուջանում արձանագրվել է նաև վիշապ քարակոթող, որը սակայն հետագայում չի մտել ՀՀ պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ցուցակ, իսկ նրա գտնվելու վայրն առայժմ անհայտ է մնում (Հուշարձանը վկայագրել է Գ. Շառոյանը՝ 1989 թ., տե՛ս ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակութային ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի արխիվի Ուջանի նյութերը):

¹⁴ Ա. Բոբոյան, Ա. Զիլիբերտ, Պ. Հնիվա, Վիշապաքարերի հնագիտություն, Վիշապ քարակոթողները, Երևան, 2015, էջ 275-281:

РЕЗЮМЕ

Четырёхгранная стела из села Уджан является важным образцом армянского искусства раннего средневековья. Однако при наличии архивных данных в научном обороте до настоящего времени отсутствуют сведения об этом памятнике. На фронтальной стороне стелы геометрическое изображение барана, с которого начинается изображение стрелы. На обратной стороне изображен типичный для раннего средневековья крест, под которым расположена стрела. Аналогичное изображение креста присутствует и на боковой стороне. Ее база орнаментирована лучеобразным крестом и спиралью в центральной части.

SUMMARY

A tetrahedral monument in the village Ujan is an important sample of the Armenian Early Medieval art. However, in presence of contemporary records, in scientific literature there are no data on this monument so far. Geometrical image of a ram is located on its frontal side, with which the image of an arrow begins. On the reverse side, a cross typical of the Early Middle Ages is depicted, under which there is an arrow. A similar image of the cross is also present at the lateral face. Its base is ornamented with a radiating cross and spiral in the central part.

